

KÖNYVISMERTETÉS

Forintos Attila: A székesfehérvári székeskáptalan, Adattár 1777–2004. Alba Civitas Történeti Alapítvány, Székesfehérvár, 2005. (Alba Civitas Történeti Alapítvány Közlemények I.) 229 p. (ISBN 963-217-656-1)

Forintos Attila: A székesfehérvári székeskáptalan címzetes kanonokjai, Adattár 1795–2010. Alba Civitas Történeti Alapítvány, Székesfehérvár, 2010. (Alba Civitas Történeti Alapítvány Közlemények III.) 274 p. (ISBN 978-963-88117-3-8)

Forintos Attila: A székesfehérvári püspökség adattára 1777–2010. Magánkiadás, Bp., 2011. 195 p. (ISBN 978-963-08-1820-9)

Az ismertetésre kerülő három, egymással szorosan összefüggő kiadvány évtizedes kutatómunka eredményeként jelent meg. Az első két kötetet az Alba Civitas Történeti Alapítvány jelentette meg, amely célkitűzése szerint támogatja és szervezi Székesfehérvár múltjának feltárását és bemutatását aktív kiadói tevékenységet is magára vállalva. A harmadik kötet szerzői magánkiadásként került publikálásra. A kötetek igényes kiállításúak, az első két kötetnek mind borítóján, mind belső szerkezetén látható, hogy sorozatról van szó, s a harmadik kötet – bár némileg egyszerűbb formát választva, igyekszik alkalmazkodni a már megszokottnak nevezhető szerkesztési, tördelési megoldásokhoz.

A szerző, aki „civilben” a Fővárosi Vízművek könyvtárában dolgozik, hatalmas forrásanyagot mozgatott meg az adattárak összeállítása során. Ennek illusztrálására legyen elég megemlíteni, hogy az első kötethez 38 folyóirat anyagát dolgozta fel, ez a második kötet esetében már 54-re duzzadt, míg a harmadik kötet esetében a folyóiratcímek száma meghaladja a százat. Az adatok forrásai között a könyvészeti és sajtókiadványok mellett hangsúlyosan szerepelnek a levéltári dokumentumok is, amelyeket tucatnyi intézményben őriznek.

Az adattárak összeállításának kitartása, a témára vonatkozó forrásismerete, s nem utolsósorban szabadidejének és – utalva itt a magánkiadásra – akár anyagi erőforrásainak a kutatásra való oda-szánása feltétlen tiszteletre méltó, és egyben követendő példát jelent.

A kötetek terjedelmének döntő hányadát az adattárak teszik ki. Az adattárak a kinevezés időrendjében tartalmazzák a székeskáptalan kanonokjainak, címzetes kanonokjainak, valamint az egyházmegye főpásztorainak vázlatos életrajzeit. A szerző szemmel láthatóan teljességre törekedett az adatok összeállításánál, e tekintetben tehát munkáját életrajzok füzérének, egyfajta névtárnak tekinthetjük. Az életrajz műfajától azonban annyiban eltér, hogy nem formálja szöveggé az egyes személyekről fellett és között

információkat, hanem azokat felsorolásszerűen, időpontokhoz, időtartamokhoz kötve közli. A forma tehát prozopográfiai adatgyűjtésre emlékeztet, nélkülözve ugyanakkor annak speciális, elemzésközpontúságából fakadó szelektív érdeklődését. Ez különösen a korunkhoz közelebb élt személyek esetén válik nyilvánvalóvá, ahol az olvasónak az az érzése támad, hogy minden olyan életrajzi momentum feljegyzésre került, ami valamilyen formában időponthoz köthető, illetve a szerző által leginkább forgatott sajtóorgániumok híradást tettek róla. Ennek köszönhetően nem csupán a megszokott életrajzi elemek bukkannak fel az egyes személyeknél, mint a születési és halálozási adatok, az iskolázatással összefüggő információk, vagy a papi pálya egyes állomásai, hanem – s ez különösen igaz a püspökök esetében a harmadik kötetre – megismerhetjük az illető társadalmi szerepvállalásának egy sajátos szeletét is. Példaként hozható fel az első kötetből Kisteleki István kanonok, akiről 1915. szeptember 8-ai dátummal feljegyzésre került, hogy Székesfehérvárott a „Vértes Vitéz Szobor Felavatás Végrehajtó Bizottság Tagja” volt (1. kötet 172.). Ilyesféle bejegyzés a püspökök esetében számtalan olvasható a kötetben.

A fentiek a recenziens szemszögéből azért érdekesek, mert egy alapvető módszertani kérdésre világítanak rá: az adatgyűjtés céljának problémájára. A felvett adatok már-már életrajzi részletességgel tárják elénk a személy életútját, ugyanakkor hiányzik az életrajz egyik fontos, véleményem szerint meghatározó eleme: az illető tevékenységének – értékeléssel vagy anélkül történő – átfogó bemutatása. Erre a választott forma nem adott lehetőséget. Az adatgyűjtés nyilvánvalóan nem prozopográfiai indítatású, hiszen egyrészt hiányzik a kötetekből a vizsgálat szempontjainak bemutatása – s ez korántsem csupán formalitás! –, másrészt elmarad az elemzés is, ami, ha nem is kötelező, de mégis célszerű velejárója egy ilyesféle összeállításnak. Nem beszélhetünk archontológiai adattárról sem, hiszen az adatgyűjtés rendezőelve a személy, s nem egy adott tiszttség vagy javadalom. Emellett nem történik meg az adatgyűjtés intézménytörténeti összefüggésekbe helyezése sem. Ez utóbbiak elmaradását tartom a kötetek legszembetűnőbb, s egyúttal legnagyobb hiányosságának. A három kötetben az összesen 698 oldalból mindössze 10 oldalt tesz ki a bevezetés, amelynek a feladata lenne meghatározni az adattár elkészítésének célját, annak szerkezetét, eligazítani az olvasót a székeskáptalannal kapcsolatos kérdésekben, s nem utolsósorban bemutatni legalább az adattár elkészítése során nyilvánvalóvá váló eredményeket.

A harmadik kötetben viszont helyet kapott közel hetven oldalnyi melléklet, amely Steiner Fülöp, Városey Gyula és Prohászka Ottokár püspökökkel kapcsolatos korabeli sajtótudósítások újraközlése.

Az egyébként érdekes és eredetiben nehezen hozzáférhető, a kötetben illusztrációként funkcionáló szövegek helyett történésként egy, az adatok elemzését megkezdő tanulmány elhelyezését szerencsésebbnek tartottam volna.

A kötetekben foglalt adatsorokra véleményem szerint leginkább egyfajta életrajzi váz(lat) meghatározás illik. A kötetet lapozgatva mintha egy életrajzíró jegyzeteit, céduláit olvasnánk (például Prohászka Ottokár esetében: 3. kötet 60–82.).

A kötetek elolvasását követően, mint a fentebb írottakból látható, egyfajta kettősség fogalmazódott meg bennem. Egyrésztől fontosnak és nagyon megbecsülendőnek tartom a szerző törekvését és munkáját, amellyel a székesfehérvári egyházmegye múltját kutatja. Hatalmas forrásismerete nyilvánvaló, s adatait bőséges hivatkozásokkal támasztja alá. Az adattárak forrásként való felhasználása tehát nemcsak javasolható, hanem megkerülhetetlen is lesz a további kutatás és az érdeklődők számára. Így tehát a szerző által a munkájának szánt funkciót részben betölti. Másrészt azonban azoknak, akik nem egy-egy személy adataira kíváncsiak, hanem az összegyűjtött adatokra alapozva tovább szeretnének lépni, s példának okáért a székeskáptalan vizsgálatát tűzik ki célul, maguknak kell elvégezni a felgyűjtött adatok strukturálását, amit egy módszertanilag átgondoltabb adatgyűjtés feleslegessé tett volna.

Ezt a hiányosságot azonban nem lenne illendő kizárólag a szerző hibájául felróni. A klasszikusan történeti segédtudományoknak nevezett diszciplínák ugyanis elsősorban a középkor kutatóinak a felségterületéhez tartoznak – gondolhatja bárki, aki kézbe veszi a magyar nyelven elérhető kézikönyveket,¹ vagy végiglapozza példának okáért a Turul évfolyamait. „Az 1500–1848 közti időszakra nézve egyelőre nem rendelkezünk átfogó és forrásadatokon alapuló archontológiai összeállítással.” – írta Engel Pál 1998-ban *A történelem segédtudományai* címet viselő egyetemi tankönyv általa írt Archontológia, illetve Protopográfia fejezetekhez fűzött megjegyzésében.² Engel Pál, aki történeti munkássága során kiemelt figyelmet fordított adattárak összeállítására és az ezekre támaszkodó adatgazdag elemzések elkészítésére, nyilvánvalóan nem általában beszél a kora újkor archontológiai összeállítások hiányáról, ilyenek ugyanis egyes részterületeken léteznek. Az „átfogó és forrásadatokon alapuló archontológiai összeállítások”, azaz a módszertanilag végiggondolt és tudományos igénnyel készített adattárak hiánya a kora újkor vonatkozásában azonban valóban égető problémát jelent. Nem csupán a történések napi munkáját nehezíti meg, ha egy-egy személy azonosítása, életpályájának felvázolása nehézségekbe ütközik, vagy egy tisztség, hivatal története homályban marad, s nem csupán az adatsorok hiányában elmaradó vizsgálatokat, elemzéseket nélkülözhetjük, hanem azokat a mintákat is, amelyek követendő példaként szolgálhatnak az egyes részterületek feldolgozó számára, akik több esetben a történéscében kívül álló érdeklődők. Bár 1998 óta megjelent több alapvető archontológiai munka,

köztük például Zala és Heves (vár)megye kora újkor időszakát is magába foglaló adattára,³ vagy, hogy az egyházi archontológiára térjek rá, a dunántúli református egyházkerület lelkipásztorainak adattára,⁴ látványos áttörés nem következett be a területen.

Ennek több oka is van, ezek közül itt csak egyet szeretnék részletesebben bemutatni. Tekintve, hogy a kora újkor évszázadaiban egyre jobban differenciálódott az ország irányítása (amit ma összefoglalóan államigazgatásnak nevezünk), az abban részt vevők összegyűjtése és adataik közzététele eleve csapatmunkában megvalósuló kutatási projektet kívánna, s ha az adatgyűjtést engeli mélységben szeretnénk megvalósítani, nem is egy projektről, hanem projektekről kellene beszélnünk. Ezeknek a projekteknek az egyik csoportja kellene, hogy legyen a kora újkor egyházi archontológia elkészítését magára vállaló kutatók összessége is. A bizonytalan fogalmazást a fogalom sokrétősége indokolja. A magyar történetírásban a kora újkor hagyományosan a mohácsi csata időpontjával kezdődik, s felöleli a 16–18. századot, de, visszatérve Engel Pál szóhasználatára, akár 1848-ig is érthető. Az egyház megnevezés is épp a kora újkor hajnalán veszti el egyértelmű jelentését, hiszen ez időtől kezdve a katolikus mellett a reformációval megjelennek a protestáns felekezetek is. A látszólag problémamentes archontológia kifejezés pedig a forrásfeltárás előzetes elméleti problémáira világít rá: kik is kerüljenek bele a vizsgált körbe, kikről, mely tisztségek, javadalmak birtokosairól készüljön összeállítás?

Vegyük röviden sorra a felmerülő problémákat. A kora újkor időszaka mintegy 300 évet ölel fel, ami önmagában is jelzi, hogy ez alatt az idő alatt jelentős változások következhetnek be a vizsgált hivatalokban, javadalmakban, attól függetlenül, hogy ez fogalmilag is megfogható-e vagy sem. Ezek a változások egyaránt lehetnek mennyiségi – utalok itt a katolikus egyház 16. századi visszaszorulására, majd 18. századi reorganizációjára – és minőségi – mint például a főesperesek szerepének különböző irányba történő változása az egyes katolikus egyházmegyékben. Mindez szükségessé teszi a fókuszba került hivatalok, tisztségek és javadalmak úgymond intézménytörténeti vizsgálatát a kapott adatsorok helyes értelmezéséért.

Jelentősen eltért egymástól az egyházak szervezeti felépítése és szerepe is ez alatt az időszak alatt. Míg a katolikus egyház vezetői, a püspökök és érsekek közvetlen szerepet játszottak az ország irányításában még a 16. században, akkor is, amikor többségüknek az oszmán hódítás következtében nem voltak egyházmegyéik, s a hívek száma is drasztikusan csökkent a protestáns tanok terjedésének eredményeképp. Ezzel szemben a protestáns egyház vezetőinek befolyása jóval áttételesebben érvényesült, maguk közvetlenül nem részesültek a politikai hatalom legfelsőbb szintjéből.

Mindezek a kérdések az archontológiai összeállítás mélységének meghatározásakor kerülnek felszínre. Hogy mely tisztségek viselői kerüljenek bele a vizsgálatba, azt elméletileg az alapján lenne célszerű meghatározni, hogy az archontológia összeállítását követően milyen kérdésekre kívánunk választ kapni, milyen elemzéseket szeretnénk elvégezni az összeállt adatsoron. Ezt azonban a legtrikább

¹ A történelem segédtudományai. (Szerk. Kállay István.) Bp., 1986.; A történelem segédtudományai. (Szerk. Bertényi Iván.) Bp., 1998, 2001² (A történettudomány kézikönyve 1.).

² Engel Pál: Archontológia–Protopográfia. In: A történelem segédtudományai. (Szerk. Bertényi Iván.) Bp., 1998. (A történettudomány kézikönyve 1.) 29–39. [második kiadása: 2001. 27–34.] idézett rész: 39. A mondat változatlan formában kerülhetett be a kötet 2001-es újabb kiadásába is, hiszen a területen érdemi változás nem történt. Idézett rész a második kiadás 34. oldalán található.

³ Zala megye archontológiája 1138–2000. (Szerk. Molnár András.) Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény 50.); Heves vármegye történeti archontológiája (1681–)1687–2000. (Szerk. Bán Péter.) Eger, 2011. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 14.).

⁴ A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760. (Szerk. Köblös József–Kránitz Zsolt.) Pépa, 2009. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forráskiadványok 10.)

esetben lehet előre megmondani, mivel többnyire elválik egymástól az archontológia összeállítása és az arra alapozó elemzés elkészítése. Ez esetben véleményem szerint érdemes a lehető legnagyobb mélységben elvégezni a forrásfeltárást és az adatgyűjtést. Az egyházi archontológia példájánál maradván tehát javasolt eljutni a lelkész-kedő alsópapsáig, sőt, a világi alkalmazottak közül is érdemes legalább az iskolamestereket, tanítókat beemelni a kutatásba.

További kérdésként merül fel az összegyűjtött adatok rendszerezésének és közzétételének formája. Az egyházak esetében a történetileg kialakult forma ugyanis kevésbé a klasszikus értelemben vett archontológiai táblákat, hanem sokkal inkább a névtár típusú összeállításokat részesíti előnyben. Ez utóbbi egyrészt több információ rendezett elhelyezésére nyújt lehetőséget, hiszen a közölt vázlatos életrajzok egyfajta prozopográfiai gyűjtésként értelmezhetőek, másrészt azonban sok esetben megnehezítik az összetartozó információk együttes kezelését, lévén, hogy azok az egyes személyek alatt, szétszórva lehetnek fel. Ezzel a problémával elsősorban a már megjelent, illetve a nyomtatásban megjelentetni szándékozott kiadványok esetében szembesülhetünk.⁵ Az elektronikus formában történő közzététel ezt a kérdést az adatgyűjtés szintjére számúzi, akkor kell eldönteni, hogy kizárólag egy adott tisztséghez kapcsolódó információk gyűjtésére kerül sor, vagy pedig az adatgyűjtés maga prozopográfiai mélységű lesz. A megjelenés (lekérdezés, listázás eredménye) pedig pusztán technikai kérdéssé válik, ami elsősorban az informatikai megoldáson, illetve a lekérdező érdeklődésén múlik.

Visszatérve Engel Pál fentebb idézett gondolatához, egyetértünk az állítás tartalmával, ugyanakkor megkérdőjelezhető annak létjogosultsága. Készíthető-e „átfogó archontológiai összeállítás” a korszakra nézve akár csak annak egy részterületén, az egyházi méltóságviselőkre vonatkozóan? Az elmondottak tükrében az én válaszom egyértelmű nem. Sok, azonos szakmai igénnyel, de akár alapjaiban különböző kutatói kérdésfeltevéssel összeállított adatsor egymáshoz illesztésére van szükség, s erre a 21. században immár a technikai lehetőségek is adottak. Az így összeálló és folyamatosan bővülő „egyházi archontológia” kell, hogy kiegészítse a korszakra vonatkozó egyéb gyűjtéseket, mint például az állami igazgatási szervek, rendi intézmények, stb. adatsorait. Ezt a forrásfeltárást és -feldolgozó munkát döntően helyi műhelyek tudják koordinálni és végezni, ahogy eddig is tették, legyen szó akár egyes protestáns vagy katolikus egyházkerületekről, egyházmegyékről, vagy éppen egy adott vármegye tisztikaráról. A gyülekezetek, plébániák vagy a települések esetében pedig a helytörténet szerepét kell kiemelni. Ez utóbbi esetben különösen fontos hangsúlyozni a megfelelő minta fontosságát, s nem lehet eléggé sokszor kiemelni azoknak a vidéki, elsősorban levéltárak, múzeumok, könyvtárak köré szerveződő műhelyeknek a szerepét, amelyek irányíthatják, alakíthatják egy-egy kívülről érkezett érdeklődő (hely)történetész munkáját.

Hermann István

⁵ Jó példa erre Pfeiffer Jánosnak a veszprémi római katolikus egyházmegye papságáról készített történeti névtára, amely *püspökök – kanonokok – papság* bontásban tartalmazza a 17. századtól a 20. század közepéig az egyházmegye-gygyes papok rövid életrajzait. Míg egy-egy személy pályafutása egyszerűen nyomon követhető, ez a szerkezet komoly kihívás elé állítja azt, aki például egy plébánia lelképásztoraira kíváncsi, vagy akár valamely kanonoki stallum javadalmait szeretné egymás után látni. Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). München, 1987. (Dissertationes Hungariae ex historia Ecclesiae 8.)

Jakubinyi György: Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia. Verbum Kiadó, Kolozsvár, 2010. 3. javított, bővített kiadás. 160 p. (ISBN 978-606-8059-25-9)

Erdélyben az egyháztörténet kutatása az archontológia területén már korábban is mutatott fel eredményt. A Gyulafehérvári Főegyházmegye millenniumi évében jelent meg az egyházmegye papi névtára.⁶ Igaz, ebben a tekintetben az anyaországi katolikus egyházmegyek jóval megelőzték a gyulafehérvárit.⁷ Ezt követi most az első romániai egyházi archontológia, melyben az apostoli nunciatúra ismertetése után szerepelnek a római, a görög és az örmény katolikus egyházi vezetők, a protestáns, valamint a nem keresztény unitárius egyház vezető egyéniségeit is beleértve, és az izraeliták (zsidók) rabbiit. A katolikus teljesség érdekében kaptak helyet a kötetben a görög katolikus és a román ókirályságbeli római katolikus egyházmegyek püspökei. (A romániai ortodox egyház archontológiáját nyolc évvel korábban már kiadta Mircea Păcurariu.⁸)

Újdonság, fontosság, gondosság és pontosság. Ezzel a négy tulajdonsággal jellemezhetjük a Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség főpásztorának újabb kiadványát. Országszerte első ilyen jellegű összeállítás, amely még két korábbi kiadást tudhat magáénak. A kötet első két kiadása kisebb példányszámban jelent meg és szűkebb érdeklődési körökben terjesztették. Hasznos segédkönyvként szolgál az erdélyi magyar történelmi egyházak mellett a Románia román anyanyelvű katolikus egyházmegyei számára is.

A jelenleg is színes társadalmi összetételű Erdélyben évszázadokig a három elismert nemzet (*Unio Trium Nationum*: magyar, székely és szász) és a négy bevett vallás (*Religio recepta*: római katolikus, református, unitárius és evangélikus) tagjai képezték az ország törvényes lakóit. Nem volt könnyű feladat kronológiailag (Kr. u. 290-től a kötet megjelenési évéig, 2010-ig), vallásilag és földrajzi területileg ekkora átfogó munkát megszerkeszteni. Romániában összesen 18 vallást ismer el a törvény.⁹ Ebből hét történelmi vallásnak az archontológiája szerepel a jelen kötetben.

A kötet a tartalomjegyzék ismertetése után az első két kiadás (1998, 2003), majd a mostani, harmadik kiadás (2010) előszavával indít. A szerző az olvasóhoz intézett előszóban tisztázza az archontológia kötet címében jelzőként választott „vallási” fogalmat. Az ökumenizmus csak a keresztény egyházakra vonatkozik, az

⁶ A gyulafehérvári (erdélyi) egyházmegye papi névtára. (Szerk. Ferenczi Sándor.) Bp.–Kolozsvár, 2009.

⁷ *Grossing József*: Tabulae Chronologicae... Regni Hungariae... ab Anno Christi nato millesimo usque ad nostra... tempora (Pozsony, 1806) c. műve az esztergomi érsekek kronológiai adatait is tartalmazza. Példaként említjük a papi névtárak sorában a következő köteteket: *Chobot Ferenc–Csáky Károly Emánuel*: A váci egyházmegye történeti névtára. I–II. Vác, 1915–1917.; *Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). München, 1987 (Dissertationes Hungariae ex historia ecclesiae, 8.); *Balogh Margit–Gergely Jenő*: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár. Bp., 1996.

⁸ *Mircea Păcurariu*: Enciclopedia de Istorie a României, Ed. III. București, 2002. 598–643.

⁹ A 2006. december 28-án megszavazott új, 489. számú Kultusz-törvény értelmében a következő vallások léteznek törvényesen is Romániában: román ortodox, szerb ortodox, római katolikus, görög katolikus, (apostoli gregorián) örmény, óhitű orosz, református, szász evangélikus, magyar evangélikus, unitárius, baptista, evangéliumi keresztény, román evangélikus, pünkösdisták, adventista, izraelita, muzulmán és Jehova tanúi.

izraelita rabbik kötetben való szereplése érdekében maradt a „valásközi” attribútum.

A segédkönyv fejezetinek szerkezete a következő sorrendet követi: elsőként a Szentszék szerepel (a nunciatúra), majd a teljes egésznek vett, három rítussal szereplő katolikus egyház archontológiáját a református, az unitárius, az evangélikus és az izraelita vallások vezetőinek bemutatása követi. A római, a görög és az örmény katolikus egyházmegegyeztető egyéniségeinek szánt fejezeteket a szerző nem választotta szét külön-külön rítus szerint. A felsorolás nem az illetékességi területek magyar ábécé szerinti sorrendjét követi, hanem az egyházmegegyeztető latin (ez egybeesik a románnal is) elnevezésének ábécérendjét. A gyulafehérvári (Alba Iulia) római katolikus érsekség főpásztorainak fejezete után következik például a bukaresti római katolikus érsekség, majd rögtön utána a kolozsvár–szamosújvári (Cluj–Gherla) görög katolikus püspökség előjáróinak névadattára. A jászvásári (Iași) római katolikus püspökségnek szánt fejezettel már magyarul is alfabetikus sorrendben következnek váltakozva a görög és a római katolikus püspökségek archontológiai jegyzékei, egészen a temesvári római katolikus püspökéggel bezáróan. A négy magyar protestáns egyházkerület méltóságsorai történelmi megalkulásuk sorrendjében követik egymást. Az archontológiák sorát a szász evangélikus püspökök és az Erdélyi Nagyfejedelemség főbbjairól zárják.

A kiadvány az első fejezetben közli a bécsi, majd a bukaresti nunciások névsorát, utána sorban a romániai tizenkét katolikus egyházmegegyeztető főpapjainak, az öt protestáns egyházkerület püspökeinek, valamint az Erdélyi Nagyfejedelemség országos rabbiinak archontológiáját tartalmazza. Mindegyik fejezet az ismertetett egyházmegegyeztető (egyházkerület) hosszabb-rövidebb történelmi áttekintésével kezdődik, majd ezt követi a püspöki/érseki illetve a rabbi névtár.

Az archontológia célja, hogy használható segédletekkel könnyebbé tegye egy történelmi téma kutatóinak mindennapi munkáját. Ez a segédkönyv máris ebben munkálkodott és munkálkodik nemcsak a magyar nyelvterületen (főként a jelenkori Magyarországon és Erdélyben), hanem Románia római és görög katolikusok lakta vidékein is.

A továbbiakban már csak a folytatásban, ezen értékes kötet esetleges későbbi bővítésében reménykedhetünk. Az erdélyi román történetkutatás és egyháztörténetírás igénye ennek az átfogó kötetnek egy teljességében románra fordított változata, amely még a jövő feladata.

Bernád Rita Magdolna

Takács Imre: Az Árpád-házi királyok pecsétjei – Royal Seals of the Árpád Dynasty. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2012. 192. p. (CORPUS SIGILLORUM HUNGARIAE MEDIEVALIS I. Szerkesztőbizottság: Lóvei Pál–Marosi Ernő–Rácz György (titkár) –Solymosi László–Takács Imre). Angol fordítás: Alan Campbell. Fotó: Mudrák Attila, Dabasi András, Haranghy Ágnes. (ISBN 978-963-631-218-3)

A magyar szfragisztikai kutatás egy ígéretes, remélhetően hosszú életű sorozatának első kötete jelent meg a közelmúltban. A szerző, Takács Imre művészettörténész nem ismeretlen a pecséttanal behatóbban foglalkozó kutatók körében, hiszen 1992-ben megjelent monográfiája (*A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei*) – a művészettörténelmi kutatásokon túl – az oklevéltani

és az attól szinte elválaszthatatlan pecséttanal kutatások, illetve kutatók számára az elmúlt két évtizedben nélkülözhetetlen segédkönyvvé vált.

A most megjelent monográfia két nagyobb egységre tagolódik. Az első egységben a szerző, az előszót és bevezetőt követően négy fejezetre tagolt tanulmányban elemzi a magyar királyi pecsétet. Az elsősorban művészettörténelmi szempontú elemzés meggyőzően helyezi nemzetközi kontextusba a magyar királyi pecsétet, mint kispasztikai tárgyak stílustörténelmi, ikonográfiai változásait. A 11. századi pecsétet ikonográfiai típusát, királyábrázolásait elemezve a német-római császári pecsétektől, az aacheni dóm szobrain keresztül a koronázási palástig vonultatja fel a lehetséges párhuzamokat. Érthető módon nagy teret szentel első királyunk felségpecsétje feltevézettel – hiszen eredetiben egyetlen lenyomatot vagy rajzot sem ismerünk – ikonográfiai típusának meghatározására, végül a III. Ottó német-római császár *maiestas* típusú pecsétjét követő uralkodóábrázolást tartja a legvalószínűbbnek. A meghatározásban – a recenzens által is elfogadhatónak tartott – döntő érvnek azt tartja, hogy az interpolált pannonhalmi kiváltságlevélre nem függesztették volna Kálmán király ilyen ikonográfiai típusú pecsétjét, mivel a hamisítás korában valószínűleg még ismert lehetett Szent István pecsétje. Ugyanakkor nem zárja ki egy emellett élő háromnegyed alakos figura-kivágatot ábrázoló pecsét párhuzamos használatát sem, ez utóbbi mellett szól ugyanis a székesfehérvári *casula* (koronázási palást), illetve Péter és Salamon királyok ólombullájának uralkodóábrázolása. Az első bizonyíthatóan trónképet ábrázoló uralkodópecsét I. András király idézőpecsétje, mely két példányban is fennmaradt, és ezt természetesen a katalógusban is feltünteteti, mert nagy valószínűséggel ehhez nagyon hasonló pecsétet nyomhattak rá az első eredetiben fennmaradt középkori oklevelünkre, a Tihanyi Alapítólevélre. Az idézőpecsétet kapcsán nem mehetünk el szó nélkül az – 1980-as években felbukkant, majd a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe került – Agnus Dei motívumot ábrázoló, körirata szerint Adalbert (Béla) király idézőpecsétjének problematikája mellett. A korábbi kutatás I. Bélát kizárta a szóba jöhető uralkodók közül, de a különböző kutatók a másik három Béla néven uralkodó magyar király mindegyikét a lehetséges jelöltek közé sorolták. Takács Imre éles szemű, a készítemi technikát és az epigráfiai jellemzőket is elemző megfigyeléseivel és logikus érveléssel meggyőzően bizonyította, hogy egy minden bizonnyal középkori eredetű tárgyról van szó, amely viszont jelen formájában, bizonyos elemeit tekintve – különösen, ami a köriratot illeti – a 19. század előtt nem készülhetett, tehát nagy valószínűséggel hamisítvány. Tudományos szempontból ugyancsak újdonságot jelent a kettős kereszt, mint heraldikai motívum megjelenésének pontosítása, mivel a szerző egyértelműen bizonyítja (a Turul 2011. évi számában már részletesen argumentált következtetéseit összefoglalva), hogy a majdnem 100 éves tudományos konszenzussal ellentétben IV. Béla előtt nem beszélhetünk kiértelt heraldikai motívumként a kettős keresztől, mint az Árpád-ház uralkodó jelvényéről.

A kötet második egysége, a katalógus rész a pecsét- és oklevéltan művelői számára valószínűleg a monográfia legtöbbet használt és legidézettebb része lesz. A katalógus időrendbe szedve sorolja fel az uralkodók – és a kötet címétől eltérően nemcsak a királyok, hanem a hercegek és királynéknak – pecsétjeit. Az egyes tételeket leíró részek szerkezeti felépítése azonos: a pecsét szabatos leírását követi a körirat feloldása, majd a pecsétet kapcsolódó, elsősorban

művészettörténeti elemzés, illetve a pecsét használatával kapcsolatos történeti és oklevéltani alapismeretek közlése. Ettől elkülönül a pecsétek eredeti példányainak, majd a másolatoknak levéltári jelzettel történő felsorolása. Az egyes katalógustételeket a pecsétre vonatkozó szakirodalom felsorolása zárja. Minden tételhez az eredeti pecsétről készült nagyméretű, kiváló minőségű színes fénykép készült – ettől többnyire csak akkor tértek el, ha az eredeti példány nem volt hozzáférhető.

Itt következnek a kötet szerkesztésének méltatása, sajnos azonban a katalógus rész egy ilyen szintű, reprezentatív kiállítású kötethez méltatlan, számos pontatlanság és következetlenség jellemzi.

A kötet általános szerkesztési elveivel kapcsolatban helytelennek tartom azt a gyakorlatot, hogy az eredeti példányok felsorolásánál csak az eredeti jelzetek szerepelnek. Az oklevéltani kutatásokat végző történészek tudják, hogy a magyar medievisztika legnagyobb diplomatikai gyűjteménye a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található; az eredetiben az Országos Levéltárban őrzött oklevelek egy DL jelzetet, a más intézményben eredetiben őrzött oklevelek fényképei DF (Diplomatikai Fényképgyűjtemény) jelzetet kapnak. A szerző – természetesen helyesen – minden esetben feltünteti az eredeti jelzeteket, de kifogásolható módon a DF számokat már nem szerepelteti (a kialakult tudományos gyakorlat szerint zárójelben). Ez a megoldás megnehezíti a tudományos szempontú visszaellenőrzés lehetőségét, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy az említett oklevelek, illetve az azokon függő pecsétek képe elérhető vagy a jövőben elérhető lesz az interneten keresztül a közös DL–DF adatbázisból. Az általános szerkesztési elvek bírálatánál maradvan szerencsésebb lett volna, ha a katalógusban az egyes tételeknél valamennyi ismert eredeti példány fel lenne tüntetve, vagy legalább az interneten (az említett DL–DF adatbázisban) már eredetiben is megnézhető példányok szerepelnének benne.

A katalógus egyes tételeinek szerkesztési elveit vizsgálva nem érthetők egyet azzal a következtetlennel gyakorlattal, hogy míg Szent István gyűrűs- és nagypecsétjét, I. András és I. Géza nagypecsétjét, II. Géza aranypecsétjét – jelen sorok írójá szerinte helyesen – okleveles említések alapján felveszi katalógusába a szerző, addig például II. István nagypecsétjének, IV. Béla és IV. László királyok ugyancsak okleveles említésekből ismert gyűrűspecsétjeinek nem szentel külön tételt. Még következtelenebb szerkesztési gyakorlatot tükröz a katalógus 18. tételében III. Béla gyűrűs ellenpecsétjének problematikája. Egy gyűrűs pecsétet ugyanis már III. István is használt ellenpecsétként – lenyomatának helye jól látható III. István nagypecsétjén (15. tétel) – s ez III. István gyűrűspecsétjeként be is került a katalógusba a 16. számon. A kutatás feltételezi, hogy ez ugyanaz a gyűrűspecsét, melyet III. Béla is használt. Bizonyítható III. Béla gyűrűspecsétjének (18. tétel) Imre király általi használata, ráadásul a kötetben közölt fényképen is jól látható a gyűrűs ellenpecsét Imre király nagypecsétjébe nyomva, azonban Imre király gyűrűspecsétje nem szerepel külön tételként a katalógusban. A fentiek alapján mindhárom uralkodónál fel kellett volna tüntetni gyűrűspecsétet. Még érthetlenebb a gyakorlat III. András gyűrűspecsétjeivel kapcsolatban. Az Agnus Dei motívumot ábrázoló gyűrűs ellenpecsét (DL 1245., 50544.) lenyomatának fényképe még ki is van emelve a kettőspecsét (47. tétel) leírásánál, mégsem veszi fel külön tételként. III. András címerpajzson „A” betűt ábrázoló gyűrűs ellenpecsétje több példányban is fennmaradt, mégsem tünteti fel katalógusában a szerző. Ez utóbbi pecsétet önállóan is használta az uralkodó

– ellenpecsétként mindig fekete viaszba nyomva jelenik meg és több olyan, csak gyűrűspecséttel megerősített oklevelet ismerünk, amely fekete viaszmaradványokat tartalmaz –, azonban ép példány csak kettőspecsétek előlapjára nyomva maradt fenn (pl.: DL 167., 1475., 1515., 1548.). Sajnos egyéb hibák, pontatlanságok is nagyobb számban találhatóak a kötetben, amik viszonylag rövid idő alatt visszaellenőrizhetők voltak az interneten elérhető DL–DF adatbázis segítségével. II. András első kettőspecsétjeként (24. tétel) és harmadik nagypecsétjeként (27. tétel) is feltünteti a szerző a DL 61128. jelzetű oklevelet, az valójában az első kettőspecsét. A DL 110. jelzetű oklevelet II. András második nagypecsétjeként (25. tétel) tünteti fel, jól lehet azon ma már nincs pecsét. IV. Béla ifjabb király (gyűrűs) ellenőrző pecsétjeként (29. tétel) 4 jelzetet közöl a szerző, ebből a fenti DL 110. jelzetű oklevélen, mint fentebb láttuk, nincs pecsét, a DL 144. és DL 779. nem a gyűrűs ellenőrző pecsét, hanem az ifjabb királyi nagypecsét (30. tétel). Itt érdemes megjegyezni, hogy a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményében V 4 – 2 jelzeten található II. András második nagypecsétje IV. Béla gyűrűs ellenpecsétjével, a V 4 – 16 jelzeten II. András első nagypecsétje heraldikai bal oldalon gyűrűspecsét nyomával. IV. Béla második kettőspecsétjeként (33. tétel) szerepelteti a DL 652. jelzetű oklevelet, az valójában Béla szlávón herceg pecsétje, amit a katalógusban egyetlen ismert példányként szerepeltet is a szerző a 39. tételnél. A 35. tételnél István ifjabb király pecsétjeként tünteti fel a DL 42. jelzetű pecsétet, s bár az valóban V. István pecsétje, de nem a katalógusban szereplő és ott leírt pecsét, hanem egy másik typariumról készült lenyomat. A töredékesen fennmaradt pecsét leírását most mellőzzük, de a döntő érv ahhoz, hogy egy a katalógusban leírtól különböző pecsétről van szó az, hogy a hátlapon a lovas pajzsán nem párdúc, hanem kettős kereszt látható. A 37. tételnél, Erzsébet királyné (V. István felesége) első kettőspecsétjeként szerepel a DL 954. jelzetű oklevél, jóllehet az Anjou Izabella (Erzsébet) királyné, IV. László feleségének pecsétje, amit a 45. tételnél fel is tüntet. A 38. tételnél ilyen típusú hiba nem található ugyan, de megjegyzendő, hogy csak a DL 14018. jelzetű, erősen töredékes pecsétre hivatkozik, bár a DL 63611. és 63612. jelzeten lévő pecsétek jobb állapotúak, az utóbbi példány teljesen ép, tehát célszerűbb lett volna annak fényképét közölni az MTA-ban őrzött gipszmásolat helyett. A katalógus 45. tételénél Anjou Izabella (Erzsébet) kettőspecsétjeként idézi a DL 921. jelzetű oklevelet, valójában a katalógusban leírt pecsét Izabella (Erzsébet) második kettőspecsétje, a hivatkozott jelzetű oklevélen első kettőspecsétjének töredéke látható. Azt, hogy különböző pecsétéről van szó bizonyítja, hogy a szóban forgó pecsét előlapján a királyné trónon ülő alakjának jobb karja nyújtott (ellentétben a katalógusban leírttal), a hátlapon a kereszt lapján nem kereszt alakú formák, hanem plasztikus bordázat látható, a kereszt szárainak találkozásánál a sarkokból kinövő heraldikai liliomok vannak.

Összességként elmondható, hogy tudományos szempontból több problémát megoldó és rendkívül hasznos áttekintést nyújtó kötetet vehet kezébe a szfragisztikával foglalkozó szakma és a szélesebb, érdeklődő közönség. Sajnos a katalógus, a pecsétannal hivatásszerűen foglalkozók számára ellenőrzés nélkül csak óvatosan használható. Látható, hogy nagyon sok munkával készült a kötet, ezért is érthetetlen, hogy gyakorlatilag egy alapos lektorálással kiszűrhető hibák maradtak benne. Örvendetes tény hogy a magyar mellett a teljes kötet angol nyelven is olvasható, így a nemzetközi tudományos közvélemény számára is hozzáférhető az abban foglalt

eredmények. Reméljük, hogy a most indult sorozat következő kötetei a sorozatot nyitó monográfia hibáit elkerülve és erőnyeit megtartva kerül az érdeklődők elé, s esetleg sikerül könyvészetileg is sorozatként szerepeltetni a folytatást, ugyanis bárhogy kerestem is a sorozat ISSN számát, nem sikerült megtalálnom.

Kurecskó Mihály

Bel, Matthias: Notitia Hungariae novae historico geographica [...] Comitatum ineditorum tomus II., in quo continentur Comitatus adhuc in mss. haerentes Partis Secundae Trans-Danubianae, hoc est, Comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Vesprimiensis. (Ed. Gregorius Tóth.) Textum recensuerunt notisque instruxerunt Bernadett Benei et al. Institutum Historicum Sedis Centralis Studiorum Philosophicorum Academiae Scientiarum Hungariae–Archivum Hungariae Regnicolaris, Budapestini, 2012. 695 p. (ISBN 978-963-631-217-6)

Bél Mátyás klasszikus országleíró munkája, a *Notitia Hungariae novae historico-geographica* eddig nyomtatásban meg nem jelent részeit kiadásra bocsájtó sorozat második kötete látott nemrégiben napvilágot a Magyar Országos Levéltár és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont közös kiadásában. A szóban forgó kötet Sopron, Vas, Zala, valamint Veszprém vármegyék leírásait tartalmazza, amely Bél Mátyás terveit figyelembe véve szerkesztettek az igényes kötet készítői. A tapasztalt filológusok számára is nagy kihívást jelentő munka nehézsége alapvetően abban rejlett, hogy a nevezett vármegyeleírások csak sok hibát és pontatlanságot tartalmazó másolatokban maradtak fenn, mivel miután az eredetieket Batthyányi József kalocsai érsek Bél özvegytől megvásárolta, azok a Dunán való utazás során eláztak és tönkrementek. Ehhez járul még a kéziratok egyéb másolatainak és korabeli variánsainak problematikája, amelyre Tóth Gergely doktori kutatásai során már szakavatott módon rávilágított.¹⁰ A kiadás előkészítésben a szerkesztő mellett egy sokoldalú kutatócsoport is tevékenykedett, amelynek tagjai Benei Bernadett, Déri Balázs, Földváry Miklós István, Glück László, Gózszy Zoltán, Jarmalov Rezső és Varga Orsolya voltak.

Bél munkája sokszínű és gazdag forrás a történészek számára. A vármegyeleírások olyan kordokumentumok, amelyek egyrészt nagyon fontos – bizonyos esetekben már pótolhatatlan – adatokat tartalmaznak, másrészt pedig a magyar történelmi kutatás hőskorának izgalmas módszereire is rávilágítanak. Bél Mátyás természetesen követte a nemzetközi utazási irodalom és történelmi földrajz nagy klasszikusait, de saját egyéni módszereit sem titkolta munkájában. Jóval meghaladva a kora történetírói irányzatait, nagy szociális érzékenységgel ábrázolta az parasztság életvitelét, a vidék problémáit és a gazdasági helyzetét. A régiségteni érdeklődése folytán számos rajzot, feliratot közölt, amelyek a régészek számára hordoznak értékes információkat. E kötetben például az ókori Sabaria (Szombathely) feliratainak reprodukciói és kommentárjai különösen látványosan illusztrálják Bél archeológiai érdeklődését. Bél egyébként jól ismerte a korabeli korszerű történelmi irányzatokat, mint például Muratori forráskritikai elveit, amelyek e művében is tetten érhetőek.

A munka pontos jegyzetapparátusa révén jól követhetőek e historiográfiai hatások.

A neves 18. századi polihisztor e munkája a keletkezése óta eltelt mintegy háromszáz év ellenére fontos forrást nyújthat a család-történelmi és archontológiai kutatások számára is. A vármegyeleírásokban Bél részletesen megemlékezik az egyes várak, városok és a fontosabb főúri családok történetéről. Hasznosak lehetnek az itt közölt adatok például az örvendetes megújuló Zrínyi kutatások szempontjából is.¹¹ Elég itt arra utalnunk, hogy az akkor már jórészt elpusztult Zrínyi-Újvár történetét is kiemelten kezelte a szerző (493–498. o.). A jelentős nyugat-magyarországi főúri családok – mint például a Batthyány, Erdődy, Nádasdy – tagjai mellett megemlékezik számos kevésbé ismert familiáról és azok korabeli valamilyen tisztséget viselt sarjairól is. A mű forrásértékét növeli az a tény, hogy Bél olykor a vármegyei tisztviselőkkel szoros együttműködve állította össze a munkáját. Az együttműködés kiterjedt az anyaggyűjtésre, hiszen gyakran küldtek a szerzőnek forrásanyagot és a vármegyei közgyűlések külön bizottságot állítottak fel a munka átnézésére, amely gyakran több éven át folyt. Vas vármegye leírásának átvizsgálói például terjedelmes kiegészítést állítottak össze a vármegye településeiről, pontosan feltüntetve azok birtokosait. Bél egyébként is törekedett arra, hogy lehetőleg minden vármegyeleírásában pontos információkat adjon a mezővárosok, várak, falvak birtokosairól, földesurairól. A kötet készítői nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a Bél által említett családokat a személynévmutatóban pontosan azonosítsák, megkönnyítve ezzel a kutatók munkáját. A behatóbb tanulmányozás során azt is megállapíthatjuk, hogy Bél külföldi forrásokat is felhasznált családtörténelmi kutatásai során. Ez különösen izgalmas eredményeket hozott a Kőszegi család története esetében, ahol magyar és külföldi források kritikai összehasonlító módszereit alkalmazza. Hasonlóan izgalmas adalékokat nyújtanak a mű heraldikai vonatkozású részei. Bél pontosan közli például Zala és Sopron vármegye címerét. Az eltűnt múlt rekonstrukciója során nemcsak az írott forrásoknak, hanem a korabeli épületek tárgyi forrásértékének is nagy jelentőséget tulajdonított. Szorgalmasan feljegyezte a fontos épületeken akkor még fellelhető feliratokat, minek köszönhetően bizonyíthatóan több olyan mára elpusztult felirat maradt fenn neki köszönhetően, mint például a szombathelyi városkapu Hetési Pethe Márton győri püspökre vonatkozó egyedülálló felirata (401. o.).

A kritikai kiadást igényes jegyzetapparátus segítségével lehet igazán nagy haszonnal forgatni. A vármegyeleírásokat minden esetben lényegre törő magyar és angol nyelvű bevezetővel tette könnyen használhatóvá a szerkesztő, amelyekben a leírások rövid összefoglalója mellett a kéziratok történetére vonatkozó információk is megtalálhatóak. A kötet a részletes bibliográfia, valamint hely- és névmutató segítségével még jobban megkönnyíti a történészek és az érdeklődő olvasók kutatómunkáját. Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy Bél Mátyás eddig kiadatlan műveit feldolgozó sorozat újabb kötete a magyar és nemzetközi tudományos élet számára egyaránt igen értékes kézikönyv, amely a későbbiekben alapjául szolgálhat majd egy későbbi magyar nyelvű kiadás számára is.

Tóth Ferenc

¹⁰ A kérdés összefoglalását ld. *Tóth Gergely*: Bél Mátyás Notitiájának kritikai kiadása. *Fons*, 15 (2008) 4. sz. 425–443.

¹¹ Vö. Zrínyi-Újvár emlékezete. (Szerk. Hausner Gábor–Padányi József.) Bp., 2012.